

Statutul femeii în *Letopisețul* lui Ion Neculce

Mihai Dragnea

Keywords: *Ion Neculce; Women in History; Humanism; Moldavia; Wallachia*

Seria cronicilor moldovene se încheie cu *Letopisețul* lui Ion Neculce, numit *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*. Folosindu-și talentul natural, Neculce mizează pe o atitudine moralistă față de istorie. Spre deosebire de stilul erudit în care scrie cărturarul moldovean Miron Costin¹, stilul lui Neculce este unul simplu. Ca și predecesorul său Miron Costin, Neculce a primit o educație umanistă din partea unchiului său, stolnicul Constantin Cantacuzino², în timpul șederii cronicarului în Țara Românească. Din punct de vedere cronologic, evenimentele prezente în lucrarea lui Neculce continuă seria evenimentelor descrise de către Miron Costin în *Letopisețul Moldovei*³. Astfel, narațiunea lui Neculce debutează odată cu înscăunarea domnitorului moldovean Eustratie Dabija (1661-1665) și se încheie în timpul celei de a doua domnii a lui Constantin Mavrocordat (1731-1733). *Letopisețul* lui Neculce este de altfel și prima cronică ce nu a fost scrisă din porunca vreunui domnitor. Epoca surprinde procesul trecerii Țărilor Române la regimul fanariot, impus de către Poartă, fapt ce naște în sufletul cronicarului moldovean puternice sentimente antigrecești și antiotomane.

Anul nașterii cronicarului îl putem deduce chiar din scrierile sale, 1672, căci la 1732 el însuși spune că are 60 de ani⁴. Referitor la originea lui Neculce, se știe că, după mamă (Catrina), cronicarul se trăgea din Cantacuzinii împământeniți⁵, iar după tată (Neculce, zis Vistiernicul) dintr-o familie de negustori aromâni din Constantinopol⁶. Documentele contemporane îl prezintă pe tatăl cronicarului ca fiind "grămătic" și "cămăraș de ocnă"⁷. Observațiile din cronică despre aspectele economice ale vieții sociale s-ar putea datora acestei ascendențe. Spiritul practic al scrisului său l-ar fi putut moșteni de la bunica sa, Alexandra, soția lui Iordache Cantacuzino, mare demnitar în timpul lui Constantin Duca Vodă (1693-1695, 1700-1703). După ce s-a întors din Țara Românească, unde a stat patru ani, cronicarul

¹ Umanist desăvârșit, cronicarul moldovean Miron Costin (1633-1691) este considerat ca fiind unul dintre primii scriitori și istoriografi ai literaturii române.

² Stolnicul Constantin Cantacuzino a fost un diplomat, istoric și geograf din Țara Românească (1639-1716), reprezentant al umanismului în spațiul cultural român.

³ Nicolae Iorga, *Istoria românilor pentru poporul românesc*, II, București, 1993, p. 62-63.

⁴ Ion Neculce, *Texte alese din Letopisețul Moldovei* (ed. Mitu Grosu), 1950, p. 15.

⁵ Victor Țviruncu, *Ion Neculce în emigrație (1711-1720)*, "Cogito" 3 (2011), 1 (martie), p. 66.

⁶ *Cartea cronicilor* (ed. Elvira Sorohan), Iași, 1986, p. 382.

⁷ Iulian Marinescu, *Documente relative la familia Neculce*, "Buletinul comisiei istorice" 4 (1925), p. 5.

moldovean ajunge la numai 21 de ani postelnic la curtea lui Constantin Duca. În 1705, Neculce era agă și se ocupa cu primirea solilor, iar în 1705, în timpul celei de a doua domnii a lui Antioh Cantemir (1695-1700, 1705-1707), Neculce devenea spătar. În 1711, în lupta de la Stănilești, cronicarul moldovean era hatmanul oștirii și mult mai târziu, după întoarcerea din Rusia, Neculce ajungea mare vornic (1731). Cel mai probabil, autorul a început redactarea cronicii sale în 1733⁸. Succesiunea narațiunilor continuă până în anul 1743, când sunt consemnate ultimele evenimente⁹. Avansarea lui Neculce pe scara ierarhică a dregătorilor din Moldova se datorează înrudirii acestuia cu familia Cantemireștilor. Legătura de rudenie a putut fi stabilită în iulie 1701, când a avut loc căsătoria lui Neculce cu Maria, fiica lui Lupu Bogdan și a Ruxandrei Cantemir, sora mai mare a lui Antioh și Dumitru Cantemir¹⁰.

Pentru Neculce, scopul istoriei era acela de a consemna faptele și evenimentele de la curtea domnească și de a ilustra raporturile adesea tensionate dintre boieri și domnitor. Din cei peste 70 de ani ai cronicii sale, 50 sunt evocați cu ajutorul propriilor amintiri. Nevoia autorului de a-și completa lucrarea l-a determinat pe acesta să așeze în fruntea *Letopisețului Moldovei* prima antologie de legende populare, intitulată *O samă de cuvinte*. Aceste tradiții populare provin din letopisețele predecesorilor lui Neculce, cum ar fi letopisețul moldovenesc al lui Eustratie logofătul, sau din spusele bătrânilor¹¹. Sursa directă utilizată de Neculce, care menționa fapte înregistrate și de cronica atribuită lui Hermann, era un letopiseț moldovenesc bogat în povestiri¹².

La Neculce, universul uman nu se supune unui sistem de idei, pentru că nu are un sistem filozofic propriu. Opera sa rămâne o simplă povestire, fără a oferi cititorului o idee generală despre lume și existența ei. Narațiunea se reduce la o detaliere a experienței autorului, fără a se subordona intenției moralizatoare ca la Miron Costin. Lucrarea lui Neculce este o imagine a autorului ca reprezentant al unei clase sociale, politice și culturale (marea boierime). Dacă Grigore Ureche și Miron Costin făceau abstracție de condiția lor socială, compătimentându-i pe țărani și pe cei nevoiași, Ion Neculce nu își depășește mentalitatea de boier. Istoria Moldovei din *Letopisețul* lui Neculce este o oglindă a personalității cronicarului. În toate paginile lucrării sale, autorul pune stăpânire pe universul imaginar al cititorului, în scopul de a-i oferi acestuia o lecție de viață și de demnitate umană. Ca scriitor, pe Neculce îl preocupă toate aspectele vieții: conflictele militare, intrigile pentru ocuparea tronului și a dregătoriilor sau abuzurile comise de către reprezentanții clasei conducătoare. Pe

⁸ George Pasca, *Istoria literaturii române din secolul XVIII*. I: *Cronicari moldoveni și munteni*, București, 1926, p. 79.

⁹ La data de 2 februarie 1745 întâlnim pentru ultima oară semnătura lui Neculce pe un izvod. În același an, autorul se stinge din viață în localitatea Prigoreni Mici de lângă Târgu Frumos, de vreme ce la 12 ianuarie 1746 i se împarte averea. Vezi I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte* (ed. Iorgu Iordan), București, 1955, p. 9.

¹⁰ E. M. Russev, *Cronografie moldovenească din veacurile XV-XVIII*, Chișinău, 1977, p. 358.

¹¹ Constantin C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradițiilor consemnate de Ion Neculce*, București, 1968, p. 5.

¹² I. Șiadbei, *Cercetări asupra cronicilor moldovene*, I: *Evstratie logofătul, Grigore Ureche, Simion Dascălul, Ion Neculce*, Iași, 1939, p. 6.

lângă aceste aspecte, cronicarul ne face să asistăm la nunți, petreceri domnești sau la plimbările și vizitele domnilor prin țară.

Figurile evocate de Neculce în *Letopisețul* său provin din rândul domnitorilor, dregătorilor și boierilor. Alături de bărbați, cronicarul moldovean acordă o atenție deosebită și femeilor. Dacă Miron Costin reținuse prezența în istorie a doamnei lui Ieremia Movilă (1595-1600, 1600-1606), care, în opinia lui, fusese cauza dispariției unei familii voievodale, Neculce acordă o atenție mai deosebită asupra personajelor feminine din scrierile sale. Acesta creionează chipul răsfățat al doamnei lui Constantin Duca, fata lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714) care, “bocia în gura mare, muntenește” când îi fusese mazilit soțul și amenința: “Aolo, aolo, că va pune taica pungă de pungă din București pân’ în Țarigrad și, dzău, nu ne va lăsa, și iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt”¹³. Descrierea sarcastică a fetei lui Constantin Brâncoveanu este alimentată de ura dintre Cantemirești și Constantin Brâncoveanu, care a favorizat ocuparea tronului Moldovei de către ginerele său, Constantin Duca¹⁴. Pe fondul divergențelor dintre munteni și moldoveni și al sprijinului pe care Constantin Brâncoveanu l-a oferit Imperiului Otoman împotriva Rusiei țariste și a Moldovei, scrierile lui Neculce au căpătat un caracter ostil față de munteni¹⁵. Ostilitatea lui Neculce față de Cantacuzini și în mod special față de Brâncoveanu, are la bază convingerea cronicarului moldovean că politica familiei Cantacuzinilor a dăunat enorm nu doar Moldovei, ci și Țării Românești. De altfel, precum Cantemir, Neculce susținea o politică filorusă a Moldovei. În viziunea cronicarului moldovean, salvarea Moldovei din fața pericolului otoman putea veni numai din partea Rusiei și a conducătorului acesteia, împăratul Petru I “cel Mare” (1682-1725).

Neculce este de-a dreptul indignat față de moravurile decăzute ale clasei conducătoare, criticând aventurile domnitorului moldovean de origine greacă, Dumitrașcu Cantacuzino (1673-1674, 1674-1675) cu fata unei rachierite¹⁶ de pe Podul Vechi, pe nume Anița¹⁷. În opinia cronicarului moldovean, adulterul masculin ar fi pătruns în rândul clasei conducătoare moldovene prin intermediul grecilor, cărora Neculce le conturează un portret defavorabil: “Căutați, frați iubiți cetitori, de vedeți ce este omenia și curvia grecească! Că el (domnitorul), de bătrân, dinți în gură n-ave. Dimineața îi înclie de-i pune în gură, iar sara îi desclie cu încrop și-i pune pe masă. Carne în toate posturile cu turcii depreună mânca. Oh! oh! oh! săracă țară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni c-aceștia ai avut! Ce sorți de viață ți-au cădzut!”¹⁸ Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, se ajunsese acolo încât la București “nu ești socotit om de lume dacă nu ai o amantă”, conform spuselor secretarului lui Alexandru Ipsilanti, care avea el însuși o amantă¹⁹.

¹³ I. Neculce, *op. cit.*, p. 202.

¹⁴ Dumitru Velciu, *Ion Neculce*, București, 1968, p. 43.

¹⁵ V. Țviruncu, *op. cit.*, p. 67.

¹⁶ Fabricantă sau negustoreasă de rachiu.

¹⁷ I. Neculce, *op. cit.*, p. 166.

¹⁸ *Ibidem*, p. 167.

¹⁹ *Călători străini despre Țările Române, XI* (ed. Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu), București, 2000, p. 434-435.

În *Letopisețul* său, Neculce scoate în evidență nechibzuiala domnitorului moldovean Constantin Duca, pe care îl acuză că ar fi secătuit vistieria domnească din cauza petrecerilor costisitoare. După nunta domniței Ileana, sora lui Constantin Duca, cu Nicolae Costin, feciorul lui Miron Costin, pe care Neculce o numește “nuntă domnească”²⁰, avem descrisă ceva mai detaliat căsătoria domnitorului moldovean cu Maria, fata lui Constantin Brâncoveanu. Conform spuselor cronicarului moldovean, înscrisirea celor doi domni a avut loc în toamna anului 1693²¹. Despre alaiul miresei, Neculce ne relatează că Maria sosise la Iași însoțită de mama ei, doamna Stanca, soția lui Brâncoveanu, de unchiul Constantin Cantacuzino stolnicul și de mulți boieri și jupâneși din Țara Românească. Ceremonia s-a desfășurat conform tradiției populare românești, domnul însuși, îmbrăcat “ca un mire, împodobit și cu surguci în cap și cu mare alai”, s-a dus călare spre a-și lua mireasa de la casa unde fusese găzduită. Slujba religioasă a avut loc la mănăstirea Golia, unde mirii vor fi cununați de un fost patriarh de Constantinopol, pe nume Iacob²².

O altă nuntă la care Neculce a fost prezent, în calitate de sol al domnitorului moldovean Antioh Cantemir, este cea dintre Dinul, fiul cel mai mare al lui Constantin Brâncoveanu, și Ana, fata vornicului moldovean Ioan Balș. Despre această nuntă, ce avea ca scop apropierea celor doi domnitori, Neculce spune că a avut loc la București, în prezența multor boieri și rude venite din partea miresei. Dorind să evidențieze într-un mod critic bogăția lui Brâncoveanu, Neculce apreciază în legătura cu ceremonia că aceasta “nu era nuntă domnească, ce vom dzice că era crăiască”²³.

Pentru miri, căsătoria marca debutul unei perioade pline de schimbări în viața celor doi. După o nuntă care se putea prelungi de la câteva zile la câteva săptămâni, în funcție de starea socio-economică a căsătoriților, urma o schimbare radicală, deoarece mirii erau nevoiți să își asume grija unei gospodării și a copiilor și să stabilească diferite relații cu noile rude. Așadar, cele mai importante schimbări care rezultau în urma căsătoriei aveau loc în planul intim. Femeia primea în îngrijire gospodăria în clipa nunții, ceremonialul având loc în fața întregii comunități²⁴. O fată nu se putea mărita fără a dispune de o zestre, familia fetei fiind nevoită să întreprindă toate eforturile sociale și economice pentru a o procura. Valoarea zestreii nu ține de nicio cutumă sau lege, fiind stabilită de comun acord între familia miresei și cea a mirelui. Totuși, valoarea zestrei nu trebuia să fie inferioară rangului și averii familiei²⁵. Pentru a-și vedea fata căsătorită, tatăl acesteia face diferite promisiuni mirelui, pe care uneori nu le respectă. Prin urmare, ginerele este nevoit să facă presiuni asupra primirii zestreii, mergând până la reclamarea socrului în justiție. În Țara Românească, nerespectarea termenului de primire a zestreii aduce sancționarea

²⁰ *Ibidem*, p. 192.

²¹ D. Velciu, *op. cit.*, p. 43.

²² I. Neculce, *op. cit.*, p. 193-194.

²³ *Ibidem*, p. 240.

²⁴ Șarolta Solcan, *Căsătoria și divorț. Soțul și soția în Evul mediu românesc*, “Revista istorică” 20 (2009), 5-6, p. 533.

²⁵ Constanța Ghițulescu, *Forme juridice și practici de transmitere a patrimoniului. Femeia și zestrea sa în Țara Românească în secolul al XVIII-lea*, “Revista istorică” 14 (2003), 5-6, p. 199.

tatălui cu plata unei dobânzi de 4%²⁶. După căsătorie, tânăra soție devenea stăpâna casei, având dreptul de a dispune de zestrea ei după bunul plac. Astfel, zestrea rămânea în proprietatea sa, dar sub administrația soțului, care în caz de divorț sau văduvie, nu avea dreptul să o păstreze²⁷. Totuși, poziția soției în familie era modestă, ea trecând sub ascultarea soțului din momentul căsătoriei. Acest statut aducea cu sine o altă schimbare majoră în viața femeii, ce putea avea consecințe negative²⁸.

În vara anului 1701, cronicarul Ion Neculce se căsătorește cu Maria, fata hatmanului moldovean Bogdan Lupul. Căsătoria fusese stabilită, probabil, încă din ultimul an al domniei lui Antioh Cantemir, deoarece avem menționate la anul 1700 o serie de pregătiri, inițiate de Neculce, care privesc delimitarea unor drepturi ale Cătrinei, mama cronicarului, din vechiul patrimoniu comun al familiei Cantacuzinilor. Astfel, la data de 8 martie 1700, se stabilesc, prin liste nominale, țișanii robi ce vin în partea “vărului” Dumitrașcu Ursachi stolnicul, a “unchiului” lordache Cantacuzino stolnicul, a “mătușii” Safta Lupășceasa și a “Cătrinii visternicesii, maica dumisale Ion Neculce”²⁹. Prin foaia de zestre din 11 iulie 1701 semnată de tatăl miresei, “biv hatmanul” Lupul Bogdan, se stipulau următoarele “moșii, țișani, bucate ce-am dat fiilor noștri, lui Ion aga și Marii, să știe”. Maria aducea astfel soțului Neculce o avere considerabilă: trei sate întregi și părți din alte sate, câteva pogoane de vie, precum și un număr considerabil de vite de muncă și de prăsilă³⁰. Putem observa din foile de zestre că femeilor le erau întărite și proprietăți funciare sau sălașe de robi țișani, dar numai alături de soț, care dispunea de toată averea familiei. Aceștia îi erau întărite de domni atât moștenirile personale, cât și ocinile, satele, robii țișani cumpărați împreună cu soția, precum și cele aduse de femeie prin intermediul zestreii. Soțul era obligat să garanteze despăgubirea soției cu contravaloarea acestor bunuri în caz de divorț sau văduvie. Decesul soției aducea obligația bărbatului de a restitui zestrea socrilor. Soțul văduv poate păstra numai o treime doar în cazul în care au existat copii la mijloc, dar au murit între timp. Bărbatul mai poate păstra zestrea în cazul în care există copii minori, având obligația de a o trece în stăpânirea acestora³¹. Deși zestrea constituia numai o parte din bunurile familiei, era importantă pentru femeie deoarece îi asigura o anumită libertate de acțiune și siguranță în căsnicie³². Soții lăseau prin testament soțiilor satele și moșiile de cumpărătură, odoarele, vitele, țișanii și rumânii. Spre deosebire de femeie, care nu le interziceau niciodată soților să se recăsătorească, există cazuri când unii bărbați, prin testament, condiționau păstrarea anumitor bunuri de către soție prin rămânerea acesteia în văduvie³³.

²⁶ Eadem, p. 207.

²⁷ Eadem, p. 215.

²⁸ Ș. Solcan, *op. cit.*, p. 534.

²⁹ Biblioteca Academiei Române, doc. rom. nr. CXX/63 a, CXX/63 b, CXX/64, CXX/66. Cf. parțial *Creșterea colecțiilor Academiei Române pe anul 1909*, p. 126.

³⁰ I. Marinescu, *op. cit.*, p. 37-38.

³¹ C. Ghițulescu, *op. cit.*, p. 215.

³² Ș. Solcan, *op. cit.*, p. 540-541.

³³ Eadem, p. 544.

Zestrea reprezintă un indicator economic deosebit de important asupra civilizației materiale din epocă. Cu ajutorul foilor de zestre putem afla informații prețioase despre natura economică și societatea epocii. Existența numeroaselor foi de zestre și de testamente ne poate ajuta să elucidăm o serie de probleme legate de accesul copiilor la moștenire, femeia și poziția sa în transmiterea patrimoniului, relația dintre ea și zestrea sa, statutul zestrei în casa soțului sau văduvia și redobândirea zestrei.

Referitor la averea familiei Neculce, aflăm că la 15 iulie 1702 cei trei urmași ai Catrinei Neculce își împart averea părintească, urmând ca Ion să își rotunjească simțitor numărul proprietăților, adăugând zestrei primite din partea soției încă șapte sate, din diferite regiuni ale Moldovei³⁴. Distribuția averii părintești ar fi fost inițiată, se pare, de cei doi copii mai mari, Ion și Maria, în lipsa surorii mai mici, Sanda și fără consimțământul mamei³⁵. Referitor la sistemul de succesiune, în Moldova bărbații și femeile au drepturi egale în fața transmiterii patrimoniului patern³⁶.

După eșecul de la Stănilești, Dimitrie Cantemir și o parte dintre boierii săi, printre care și Neculce, vor fugi în Rusia. În acest timp, noul domn al Moldovei, Nicolae Mavrocordat (1709-1710, 1711-1716) îi confiscă averile lui Neculce, urmând a le oferi vornicului Costache Lupul. Abia în 1719, cu ajutorul domnitorului Mihai Racoviță (1703-1705, 1707-1709, 1716-1726), Neculce se întoarce în Moldova și intențiază un proces împotriva văduvei lui Costache Lupul, care murise între timp. În urma acestui proces, cronicarul își va redobândi averea³⁷.

Consfințirea dreptului de proprietate a femeii asupra bunurilor imobile dobândite prin menționarea ei în actele de întărire se practica și în mediul urban. Astfel, în 1661, județul Bucureștiului întărea lui Cernica abagiul un loc de prăvălie cumpărat. Printre altele, actul mai stipula: “cartea orașului să fie de credință la mâna dumnealui și a fâmeii dumnealui și a coconilor dumnealui”³⁸.

Războaiele reprezentau un alt element care perturba mersul firesc al căsniciei, în special în rândul clasei conducătoare. Cu acest prilej, una dintre grijile cele mai mari ale bărbaților, de la domn la țaranul de rând, era adăpostirea soției și a copiilor. Așa s-a întâmplat în timpul celei de a treia domnii a lui Gheorghe Duca în Moldova (1678-1683), când, din cauza invaziei polone, doamna Anastasia se va refugia la Brăila și Focșani³⁹. Au fost însă cazuri când această problemă se discuta aprins chiar în sfatul domnesc, așa cum s-a întâmplat în ajunul luptei de la Stănilești din 1711, când “unii dzice să se de în gios spre Fălci, și doamna să o trimită pre Oituz. Alții dzice să trimită spre Bârlad, alții spre Focșani, pân’ să vor bate turcii cu moscalii, și care parte a birui cu acee să fie. Și au rămas să trimită pre doamna cu giupănesele la Oituz, iar boierii cu vodă spre Fălci. Și cum s-au tocmit acestu lucru, au și început a-și răschira casăle lor, cine cum pute, și ales unii a să agiunge cu

³⁴ I. Marinescu, *op. cit.*, p. 39-41.

³⁵ *Ibidem*, p. 61-63.

³⁶ C. Ghițulescu, *op. cit.*, p. 197.

³⁷ I. Neculce, *Texte alese din Letopisețul Moldovei*, p. 19.

³⁸ *Documente privitoare la istoria orașului București (1594-1821)* (ed. G. Potra), București, 1961, nr. 44, p. 121-122.

³⁹ I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, p. 157, 160.

moscalii, pre cum s-au pomenit.”⁴⁰ Nu întotdeauna avem parte de cazuri fericite în care cei adăpostii scapă cu viață. Neculce menționează că la 1685, “tăiat-au atunci leșii pe doamna Rucsandra, fata lui Vasilie-vodă, la cetate la Neamțu, și pe Andrieșoia, și pe Enache gramaticul la o mână, și pe alții mulți.”⁴¹

În concluzie, putem afirma că autorii cronicilor moldovene au avut o înaltă idee despre misiunea scrisului lor. Deși prizonieri deplini ai mentalității premoderne, ei nu evită să privească la modul critic moravurile clasei din care fac parte. Nici personajele feminine nu sunt excluse de la această regulă, care se aplică simetric tuturor participanților activi la viața politică și socială a Moldovei. Din sutele de portrete umane prezente în letopisețele românești, foarte puține sunt acelea care întruchipează virtuți demne de urmat. Cronicarii mențin o conștiință a decăderii moravurilor omenești, cauzate de războaiele dese, care au asigurat o instabilitate în politica internă a Moldovei. Stilul critic pe care Ion Neculce îl adoptă face parte din rândul atitudinilor critice ale umanismului. Această etapă din istoria gândirii omenești reprezintă un domeniu de preocupări și în același timp o metodă de lucru. Invocând divinitatea în scrierile sale și criticând decadența umană din perioada în care a trăit, Neculce se încadrează în modelul umanist.

The Woman Status in Ion Neculce's *Letopiseț*

Abstract

This essay analyzes the status of woman in Moldova between the 17th and 18th centuries. The main source is the Moldavian chronicle *Letopisețul Țării Moldovei* [The Chronicle of the Land of Moldavia], written by Ion Neculce in 1733, covering events from 1661 to 1743. Being a representative voice of local boyars, Neculce knew the Moldavian society very well. Through his humanist writings, in which he adopted critical attitudes against the immorality of the noble class, he managed to emancipate it.

Along with the narratives of Neculce regarding the status of woman, the legal and administrative sources can help us to define real women's profile in the 17th and 18th centuries. As the documents prove, the dowry was a statutory element of a marriage, a real family obligation. The dowry was from the legal point of view the woman's property and the husband had only a beneficial right.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 264.

⁴¹ *Ibidem*, p. 175.